

Примак Роман Миколайович,

в.о. завідувача кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ

Волошин Олексій Гнатович,

старший викладач кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ

ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ, ПОВ'ЯЗАНОГО З ВИБУХОМ

Окремі аспекти розслідування злочинів вчинених із застосування вибухових пристроїв досліджували вчені-криміналісти України та інших держав, а саме: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, Т.М. Бульба, А.В. Іщенко, Ю.П. Приходько, М.В. Салтевський та інш. Водночас вказана проблематика в умовах сьогодення не втратила своєї актуальності та потребує подальшої наукової розробки. Використання вибухових пристроїв виступає сьогодні в Україні як достатньо випробований спосіб здійснення злочинів різного виду, у тому числі тяжких і особливо тяжких. Об'єктивних і суб'єктивних причин щодо цього існує чимало, але однією з найбільш важливих серед них є довготривалі активні військові дії на Сході України в рамках проведенні АТО та ООС. Злочини цієї категорії потребують якісного розслідування, зокрема і техніко-криміналістичного забезпечення.

Робота на місці події по факту вибуху, пов'язаного з великими руйнуваннями, пожежами, жертвами, стикається з труднощами організаційного плану, що перешкоджають послідовному проведенню огляду. Це насамперед проведення аварійно-рятувальних робіт, гасіння пожежі і дотримання вимог безпеки від повторних вибухів, що ускладнює забезпечення схоронності слідів і особливо мікрооб'єктів для наступного експертного дослідження. Необхідно прийняти всі заходи до фіксації первісної обстановки й окремих предметів, наприклад, за допомогою фото і відеозйомки до проведення або закінчення аварійно-рятувальних робіт або дій по знешкодженню вибухонебезпечних предметів. Важливою умовою при цьому є дотримання масштабності при фіксуванні характерних ознак, що можуть бути втрачені.

У випадку виявлення вибухонебезпечних об'єктів усі роботи на місці події повинні бути припинені до прибуття фахівців. Ними визначається ступінь небезпеки подібного об'єкта для навколишніх,

а також радіуси безпечного видалення учасників огляду і можливість продовження робіт. Фахівці проводять знешкодження вибухонебезпечних об'єктів, дають рекомендації слідчому про порядок їх фіксації, вилучення і транспортування, або вказують на необхідність знешкодження на місці.

Специфіка впливу вибуху на людей і предмети навколишнього середовища, особливості речових доказів, що виявляються після вибуху, вимагають використання в процесі огляду спеціальних пізнань у ряді прикладних напрямків досліджень, таких як конструкція і дія вибухових пристроїв різних видів, фізика вибуху, склад і властивості вибухових речовин, механіка руйнування, металознавство, технологія обробки матеріалів та ін. Крім того, при огляді місця вибуху необхідно пам'ятати про можливу наявність так званих «традиційних» криміналістичних слідів, таких як сліди пальців (у тому числі на осколках і деталях ВП), сліди взуття, сліди інструментів на осколках ВП та ін., виявлення, фіксація і вилучення яких повинні проводитися по загальноприйнятими в експертній практиці методикам.

На першому етапі огляду місця події вирішується питання про передбачуваний епіцентр вибуху (тобто місця розташування заряду ВР або простору, в якому могла утворитися вибухонебезпечна суміш), визначаються границі території, що підлягає огляду й охороні. Потім огляд ведеться від епіцентру до периферії, причому напрямок руху і порядок огляду визначаються в кожному конкретному випадку окремо, у залежності від особливостей місця вибуху (в житловому приміщенні, на відкритій місцевості, у транспортному засобі, на промисловому підприємстві тощо), обсягу руйнувань, наявності потерпілих, кліматичних умов, спрямованості вибуху й інших факторів. По ходу огляду фіксуються і вилучаються об'єкти, що можуть надалі представляти інтерес з огляду з'ясування обставин справи. Огляд часто ускладняється необхідністю пошуку речових доказів, у тому числі мікрооб'єктів, на великій площі, серед завалів і руйнувань. Крім того, багато речових доказів при вибуху ВР або знищуються, або піддаються значним змінам, а ті, що залишилися, як правило, зберігаються в дуже малій кількості, їх важко знайти навіть під мікроскопом, до того ж вони сильно забруднені іншими речовинами (грунт, нафтопродукти, штукатурка, трупний матеріал і т.п.).

Для найбільш повного збору залишків ВР необхідно знати характерний зовнішній вигляд, можливу дальність і напрямок розльоту фрагментів і залишків ВР, характерні об'єкти-носії слідів ВР, а також

порядок і методи їх фіксації, вилучення й упакування. Найкращі аналітичні методи виявляться марними, якщо з місця вибуху на дослідження надійдуть об'єкти, що не містять ВР. Зібрані на місці вибуху залишки і мікрочастинки ВР повинні бути ретельно упаковані окремо кожний або групами по визначених ознаках, наприклад, характеру руйнування, виду матеріалу, перебування від епіцентру вибуху і т.п., для наступного дослідження в спеціалізованих підрозділах відповідно до розроблених методик.

Виявлення, фіксація і вилучення речових доказів по факту вибуху не вичерпують обсягу робіт, виконуваних на місці події.

З метою обґрунтування слідчих версій і організації оперативно-розшукових заходів необхідно попереднє дослідження обстановки на місці події і виявлених речових доказів. На початковому етапі огляду головним, як правило, є встановлення природи вибуху (тобто чи мало місце випадання конденсованої вибухової речовини або вибухонебезпечної пальної суміші газів або пари з повітрям). Вирішення цього питання в значній мірі визначає обставини та кваліфікацію події, подальший порядок огляду місця вибуху. Встановлення його природи представляє найбільші труднощі у випадках відсутності проявів місцевої дії, яскраво вираженого епіцентру, характерних залишків ВР, їх осколкової дії, при наявності великих руйнувань, а також коли вибух супроводжується пожежею. Проте ретельний аналіз особливостей допомагає встановити природу вибуху. По руйнівній дії вибуху можна визначити епіцентр вибуху ВР, його тип (бризантної або метальної дії), оцінити масу висадженого заряду і, відповідно, його габарити. Усе це визначає необхідність ретельного фіксування руйнувань і ушкоджень, що є характерною рисою оглядів місць події по факту вибуху.

У залежності від результатів попереднього дослідження границі і порядок огляду можуть бути змінені. Більш того, ретельний пошук речових доказів може будуватися тільки на основі попереднього уявного відтворення (по слідовій картині) вибухового пристрою і способу здійснення злочину. Попереднє дослідження дозволяє припустити можливий спосіб виготовлення елементів ВП, прийоми маскування, орієнтовно визначити вид, тип об'єктів промислового виготовлення і, відповідно, можливі джерела їх придбання, технологію виготовлення окремих елементів і, відповідно, тип, вид застосованих інструментів, верстатів, устаткування; оцінити кваліфікацію і навички особи (осіб) у виконанні технологічних операцій, кваліфікацію і спеціальні пізнання виробника в галузі вибухової справи і боєприпасів; вказати на необхідність пошуку елементів, залишки і сліди дії яких ще

не виявлені. При наявності достатньої кількості часток ВР, що залишилися, може бути проведений експрес-аналіз для визначення його типу безпосередньо на місці події з використанням відомих методів. Експертна практика показує, що у випадках, коли огляд проводиться без попереднього дослідження об'єктів, що вилучаються, виявляються не всі речові докази і, навпаки, вилучається багато об'єктів, що не несуть будь-якої корисної інформації.

У якості найбільш розповсюджених технічних засобів огляду і попереднього дослідження можна вказати на криміналістичну валізу, підготовлену для огляду місця вибуху і проведення експрес-аналізів на ВР, металошукачі різних конструкцій, портативну просвітлюючу апаратуру, набір інструментів для вилучення фрагментів речової обстановки, що мають сліди впливу вибуху тощо.

В обов'язки команди вибухотехніків, що виїхали на місце події, перш за все входить маркування огороження периметру небезпечної зони з використанням спеціальної стрічки. Слід враховувати, що в зоні відчуження знаходиться найбільше число предметів, які характеризують технічні параметри використаного вибухового пристрою. На практиці прийнято встановлювати межі оточення місць подій пов'язаних з вибухом, в уявному радіусі круга 50 метрів від епіцентру вибуху.

Первинний огляд місця вибуху виконує старший команди вибухотехніків. Початок огляду починається з прибуття на місце вибуху карети швидкої допомоги. Старший команди вибухотехніків з моменту огляду зони, входу на її територію зобов'язаний отримати вичерпну інформацію від осіб, що прибули першими на місце події. Такими особами можуть бути як співробітники поліції, так і цивільні особи. Помічник старшого команди вибухотехніків проводить відеозапис дій вибухотехніка, що виконує огляд, він надає будь-яку допомогу вибухотехніку, що провадить огляд в зоні місця події, виконує первинну документальну фіксацію місця події.

З моменту входу в огорожену зону вибухотехнік, який провадить огляд місця події, маркує маршрут свого руху в напрямку епіцентру вибуху. Як правило, маркувальні елементи - це мітки, що світяться у вигляді кругів, ромбів, а також інші предмети встановленого зразку.

Одночасно з проведенням огляду території і маркуванням маршруту руху вибухотехнік маркує місця, де, на його погляд, є предмети або характерні руйнування, які будь-яким чином характеризують параметри ВП (конструктивні особливості, потужність вибуху). Як правило, ці місця маркуються такими мітками, які

відрізняються від міток маршруту руху, крім того на таких мітках є порядкові номери.

В умовах поганої видимості на одязі вибухотехніка передбачено світловідбиваючі елементи, які дозволяють фіксувати його місцезнаходження в будь-якій точці зони місця вибуху, крім того, вибухотехнік має пристрої радіозв'язку.

Слід відмітити, що вибухотехніки мають переважне право огляду місця події, вони проводять первинний візуальний огляд, не торкаючись руками будь-яких предметів і лише фіксують їх місцезнаходження встановленням мітки поблизу такого предмету. В такому випадку, якщо оглянутий предмет являє собою пристрій, призначення якого не встановлено, або встановлено і даний предмет є вибухонебезпечним об'єктом, вибухотехніки зобов'язані чітко зафіксувати його місцезнаходження в цій зоні та загальний вигляд, використовуючи для цих цілей фото-, відеоапаратуру.

При вилученні речових доказів в ході огляду місця вибуху, складається протокол, вказується перелік слідів, предметів, їх кількість та час вилучення.

З метою зберігання на поверхні вибухових речовин і їх часток криміналістичної інформації, сліди, предмети з місця вибуху упаковуються в цупкі поліетиленові пакети, кожен предмет упаковується окремо. З метою відтворення картини місця події і встановлення можливої причетності потерпілих і загиблих осіб, їх одяг вилучається. Всі предмети, що знаходяться в кишенях одягу, залишаються на своїх місцях з метою збереження їх індивідуальної причетності (сліди пальців, біологічні, інші сліди). Вилучення, упакування і транспортування одягу в криміналістичну лабораторію здійснюється в короткі строки, оскільки продукти вибуху і сліди деяких вибухових речовин достатньо швидко розкладаються на складові компоненти, що в значній мірі ускладнює проведення фізико-хімічного аналізу їх складу.

В обов'язковому порядку у загиблих та потерпілих вилучається піднігтьовий склад і волоссяний покрив на голові, обличчі (вуса, борода), в паховій частині і на ногах. Ці речовини дуже активно абсорбують летючі речовини середовища, а також мікрочастки пилу, волокнистих матеріалів, які можуть характеризувати середовище, де знаходилася людина до моменту вибуху і після нього.

Місцезнаходження пересувної вибухотехнічної лабораторії обирається за межами зони огляду, але поблизу від неї, воно огорожується спеціальною стрічкою і перебуває під охороною співробітника поліції. Поруч з лабораторією розгортаються робочі

місця для роботи фахівця по сортуванню вилучених речових доказів, також організовується робоче місце просіювання ґрунту, вилученого на місці вибуху. Як правило, таким пристроєм є система сит, розташованих особливим чином, яка дозволяє достатньо швидко просіювати великі маси землі або сміття. Крім того, виконується опис вилучених об'єктів, їх замальовка і фотографування. На місці знаходження пересувної лабораторії, водієм транспортного засобу здійснюється розкладка і підготовка до роботи всіх технічних засобів і засобів захисту, які можуть бути використані в процесі огляду місця події. До переліку таких технічних засобів відносяться: набори спеціального інструменту і матеріали, криміналістичні валізи, хімічні препарати, слюсарні інструменти, різні металощукачі і інші специфічні пристрої використані для огляду місця події (гідравлічні ножиці для різки металу, домкрати, бензопили, роботи тощо).

На початку огляду епіцентру вибуху проводиться його візуальний огляд, після чого проводиться фотографування і відеозйомка. Наступним етапом огляду є виконання технічних замірів, при наявності воронкоподібних заглиблень вимірюється найбільший і найменший діаметр воронки та її глибина. Вказані вище виміри проводяться мірним інструментом типу лінійки або вимірювальною рулеткою, з обов'язковою фіксацією на фото-, відеоапаратуру.

Одночасно з фіксуванням епіцентру вибуху на фото, відеоапаратуру робиться зарисовка епіцентру вибуху на схемі вибуху, з детальним вказуванням всіх відстаней до предметів, що знаходяться як поблизу епіцентру вибуху, так і до віддалених предметів. Складання схеми вибуху необхідно з тією метою, що фіксація епіцентру вибуху і його місцезнаходження, як правило, проводиться з віддаленої точки під гострим кутом і не відображає дійсних лінійних розмірів місця події.

Відпрацювання питання по вилученню речових доказів, як безпосередньо в самому епіцентрі вибуху, так і в найближчій зоні, проводиться дуже ретельно. В першу чергу з епіцентру вибуху вилучаються об'єкти, на яких є достатньо інформативне навантаження в частині їх належності до конструкції ВП (характерні сліди деформації і розраду металу, оплавлення поверхні предметів). Всі вилучення предметів провадяться виключно пінцетом або іншим інструментом, що дозволяє це зробити. Необхідно також відмітити, що всі роботи по вилученню речових доказів фахівці повинні проводити в стерильних гумових рукавичках, не допускається повторне використання одноразових засобів і пакувального матеріалу (поліетиленових пакетів, тари із скла і т. п.)

Змиви кіптяви проводяться витиранням поверхні предметів ватую, змоченою в дистильованій воді, яка виступає як розчинник для деяких речовин, що є складовими компонентами ВР і кустарно виготовлених сумішей, використаних в конструкціях ВП.

Заключним етапом огляду епіцентру вибуху є проведення огляду поблизу його. В більшості випадків поблизу епіцентру вибуху є лише незначна кількість сміття, тому робиться повне його вилучення (вимітання щіткою і збором в поліетиленовий пакет). В деяких випадках, маса зібраного, таким чином, сміття може складати від декількох сот грамів до декількох сот кілограмів (при підриві ВР більшої маси і більших розпадах). Цю вимогу необхідно виконувати в обов'язковому порядку, коли огляд епіцентру вибуху не дав будь-яких результатів в частині конструкції. ВП.

Важливою умовою застосування технічних засобів є те, що об'єкти вибуху, які вилучені або приготовлені для вилучення та попереднього дослідження, повинні залишатись у такому ж стані, як після вибуху, тобто не повинні піддаватись якимось змінам, для збереження достовірності при експертних дослідженнях.

Визначення центру вибуху за характерними трасами та пробіями осколків вибухових пристроїв на предметах оточуючого середовища можна за допомогою використання метода простого візування, що застосовується в балістиці. В процесі виконання такого дослідження можуть застосовуватися такі спеціальні засоби як: мотузок; дріт; тощо. З цією ж метою можна використовувати лазерний приціл до вогнестрільної зброї.

З метою виявлення та вилучення осколків вибухових пристроїв застосовують найпростіші оптичні технічні засоби; лупи різної кратності з лампочкою для підсвічування речових доказів та без.

Вилучення та пакування речових доказів, що знайдені в середній зоні і на периферії аналогічні процесу вилучення і пакування в епіцентрі вибуху.

По прийнятим нормативам в епіцентрі вибуху, якщо є воронка, необхідно вилучити землю на глибині, що складає 0,5 м відстані від глибини (залягання) найбільш віддаленого від поверхні осколка, виявленого в ході огляду воронки. Як правило, робиться окопування воронки на відстань 0,5 м її радіусу з наступним вилученням і повним просіюванням землі. Крім того, зразки землі вилучаються на дні воронки, де є найбільше розповсюдження дії фугасної або бризантної використаної ВР. Вилучення проб землі на відстані 1, 3, 10 і 20 м від воронки. Вилучені таким чином контрольні зразки ґрунту упаковуються в металеву тару, герметично запаковуються і

відправляються на дослідження в хімічну лабораторію, з метою визначення наявності в них компонентів вибухових речовин, а також подальшого проведення комплексного порівняльного дослідження.

В деяких випадках, необхідне вилучення зразків матеріалів предметів, розташованих безпосередньо в епіцентрі вибуху. В цьому випадку, проводиться детальне і панорамне фотографування поверхні стін з вилученням всіх можливих інформативних елементів (як правило, це осколочні фрагменти частин конструкцій ВП). Крім того, необхідно зробити змив кіптяви, яка практично завжди виникає на предметах, розташованих як поблизу епіцентру вибуху, так і на відстані.

Слід врахувати, що ділянки виникнення кіптяви, які візуально спостерігаються, мають місце поблизу епіцентру вибуху, та через слабку концентрацію продуктів ВР практично невидимі на більш віддаленій відстані від епіцентру вибуху. Необхідно відмітити, що при проведенні огляду середньої зони і периферії, позначаються номерними позначками, будь-які значимі виявлені в ході огляду частини конструкцій саморобних ВП, а також ураженні або зруйновані предмети .

Кожне місце вибуху має свою специфіку, що обумовлює необхідність застосування визначених технічних засобів в процесі огляду. Під час огляду місця вибуху використовуються як «традиційні» технічні засоби, так і спеціальні, тобто такі, що пристосовані конкретно для огляду місця вибуху. Спеціальні технічні засоби, які можуть бути застосовані в процесі огляду місця вибуху, це ті прилади та пристрої, за допомогою яких можна виявити летючі гази ВР, зорієнтуватись на визначення марки ВР, зібрати фрагменти (уламки) ВП, здійснити рентгенологічний контроль пристроїв з метою припустимої їх належності до вибухових в цілому або за частинами, а також з метою попереднього вивчення їх конструкції.